

De Vrede - een bevrijding?

Hoe keek de tijdgenoot aan tegen de Vrede van Munster in 1648? Allerlei geluiden deden zich horen. De belangen van de zeven provincies en ook die van de ingezetenen liepen sterk uiteen. Maar toch had de vredeswil de overhand.

Nadere studie leert dat alleen al uit financiële overwegingen de vrede moet zijn overgekomen als een bevrijding.

4

Vijftig jaar geleden, in 1948, publiceerde L.J. Rogier in het tijdschrift *De Gids* een artikel onder de titel 'De nationale zin van de Vrede van Munster'. Daarin beoordeelde hij de Vrede van 1648 zowel positief als negatief. De Vrede had de Nederlandse Republiek formeel haar zelfstandigheid gebracht. Zij had weliswaar een chaotische, particularistische staatsstructuur bevestigd, maar uit deze 'triumf der ontbinding' was niettemin 'een hechter volks- en staatsverband gegroeid (...) dan in menig land, waar autocraten met sterke hand een centraal gezag vestigden'. Zij had het katholicisme definitief de schuilkerk ingedreven, maar toch meer tolerantie laten bestaan dan overal elders.

Maar de Vrede bracht, aldus Rogier, in het dagelijks leven nauwelijks verandering, zeker wanneer men de toestand van 1648 plaatst naast die van zijn eigen tijd, net na de Tweede Wereldoorlog. Zij was een 'succes zonder

risico'. Dat succes 'kon een glimlach van zelfvoldaanheid op de vlezig gelaten brengen'. En dan vervolgt de schrijver: 'Voor ons, die 1945 beleefden, opduikend uit duistere schuilhoeken of terugkerend uit gevangenschap, vele malen ternauwernood aan de dood ontsnapt, mishandeld, uitgeschud en gehoond, uitgemereld tot op het bot, voor ons zijn vrede en bevrijding synoniem'.

Rogiers generatie hoopte op koeien die weer melk zouden geven, terwijl de 'weldoorvoede vaders van 1648' de zekerheid hadden dat hun koeien 'melk en room zouden blijven geven'.

Niemand zal de verschrikkingen ontkennen, die de bezetting van de jaren 1940-1945 en vooral de hongervinter brachten. Niemand zal ook betwisten dat heel wat tijdgenoten van de Vrede van Munster, door schilders geportretteerd, er gezond en welvarend uitzien. Maar één ding staat wel vast: ook zeer veel zeventiende-eeuwers werden in hun leven met oorlog geconfronteerd. In totaal kende Europa in deze eeuw slechts zeven oorlogsloze jaren, in de periode vóór de Westfaalse Vrede alleen het jaar 1610.

Sommigen wisten hieruit ongetwijfeld voordeel te putten, zeker de grote wapenhandelaren, zoals de leden van de families Trip en De Geer. Daarnaast waren er, die profijt van de oorlog hadden doordat hun buitenlandse concurrenten dankzij blokkades waren afgesneden van internationale markten. Dat gold bijvoorbeeld voor de textielwerkers uit de lakenstad Leiden en de linnenstad Haarlem ten opzichte van hun Zuid-Nederlandse vakgenoten. Het was dan ook niet vreemd, dat veel inwoners van deze steden tot in de jaren na 1640 tegen het sluiten van een vrede waren.

En weer anders was de argumentatie van heel wat orthodoxe gereformeerden, die de oorlog als middel zagen om hun ware religie te verbreiden in de Zuidelijke Nederlanden, waar het door hen verfoeide contrareformatische katholicisme diep wortel had geschoten.

Toch laat vooral de tijd na 1629 een toenemende vraag naar vrede horen. Die vraag klonk op van allerlei kant, het sterkst in Holland, waar andere kooplieden dan de hier genoemden veel schade leden op de vaart ter zee, door

acties van de Duinkerker kapers, of ten gevolge van de vijandelijke handelsverboden en de voordelen die buitenlandse concurrenten daaruit putten. Niet voor niets vormden de grote handelssteden Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht de kern van vredesfacties, die zich in de Staten van Holland begonnen te manifesteren. Hiernaast kwam uit de grensgebieden steeds meer roep om een einde aan de strijd. Op die gebieden had de oorlog zich geconcentreerd, omdat daar een buffer tegen vijandelijke aanvallen moest worden gevormd. De bewoners leden er onder het langstrekken van legers. Onder de schermutselingen die er plaatsvonden. Onder grote belegeringen waarbij loopgraven als molsgangen door hun land werden getrokken, waarbij hun landerijen werden geïnnundeerd en jarenlang onder water bleven staan, of waarbij hun huizen totaal werden vernield. Bovendien kostte de oorlog zeer veel geld. Dát moest worden opgebracht door de gehele bevolking, van alle gewesten. Ook dát was een zware, wellicht een loden last.

In dit artikel zal de nadruk liggen op deze financiële druk. Hoe werd de oorlogvoering bekostigd? Namen de kosten werkelijk zodanig toe naarmate de jaren vorderden, dat vrede onvermijdelijk werd? Bracht dus Rogiers eigentijdse ervaring vertekening in het beeld van 1648?

De institutionele context

De Nederlandse Opstand en het afzetten van Filips II, de vorst van elk der rebellerende gewesten, hadden ten slotte in 1588 geleid tot de vestiging van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De vorst was in elk der gewesten soeverein geweest. Hij was door verschillende instanties terzijde gestaan. Het sterkst hadden zich daar onder de Statencolleges ontwikkeld, die vooral landsheerlijke verzoeken om geld ten behoeve van bestuur en oorlogvoering - de 'bedes' - moesten aanhoren en honoreren, maar geen bestuurlijke bevoegdheid hadden. Zoals overal in Europa, bestond ook hier bij de gewestelijke Staten een tendens naar participatie in het politieke beleid. Steeds hielden de vorsten dit tegen. Immers, hiermee zouden de Staten hun prerogatieven aantasten. Maar tijdens de Nederlandse Opstand lukte dit de Staten wel, het eerst in Holland in 1572. In 1588-nam in elk

der gewesten het Statencollege de soevereiniteit op zich. Het college werd landsheer, meerhoofdig: in Gelderland was het hertog, in Holland graaf.

In de praktijk was elk Statencollege eigenlijk machtiger dan de landsheren voordien. Want van nu af combineerde het zijn eigen bevoegdheden, vooral op het terrein van de gewestelijke financiën, met de prerogatieven die de vorsten krampachtig voor zichzelf hadden gehouden, het politieke en militaire beleid onder meer. Voor totstandkoming en doorvoering van zijn soevereine besluiten was het college overigens sterk afhankelijk van instemming en medewerking van plaatselijke besturen. Hierdoor werd de bestuurspraktijk soms uitermate moeizaam.

In geen der gewesten waren de Staten permanent bijeen. Tijdens hun afwezigheid lieten zij het werk over aan een dagelijks bestuur, in Holland en Zeeland Gecommitteerde Raden genaamd, elders Gedeputeerde Staten. Overal droegen deze colleges naast hun bestuurlijke taken onder meer verantwoordelijkheid voor het beheer van de gewestelijke domeinen, voor inning en

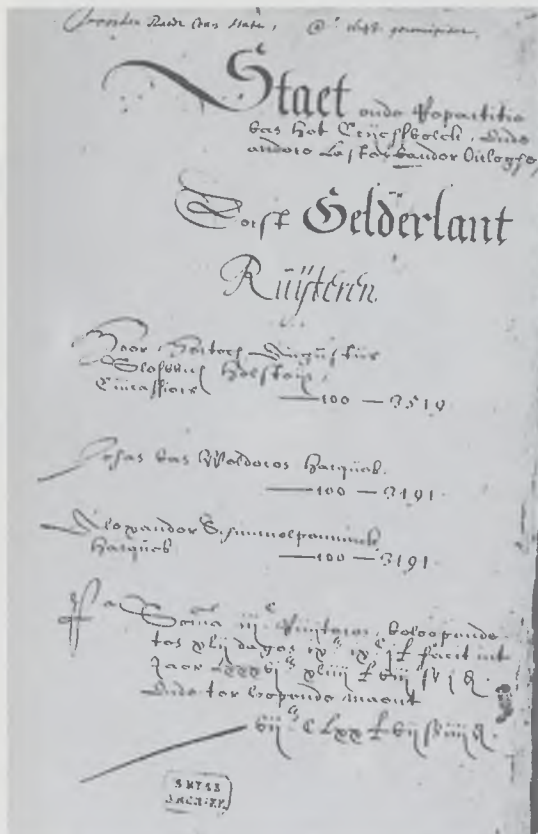
besteding van de provinciale financiën, en waren zij, in het verlengde daarvan, betrokken bij een aantal militaire zaken, zoals het onderhoud van vestingen en arsenalen, betaling van legeronderdelen die op de betaallijst van het gewest stonden, en het verplaatsen van garnizoenen - de toepassing van het 'recht van patent' - , samen met de hoogste militair.

Deze hoogste militair, de gewestelijke kapitein-generaal, vervulde steeds tegelijkertijd het ambt van stadhouder. De bekleder van dit ambt was voorheen de vervanger van de landsheer geweest. Die vervangende taak was weliswaar overgegaan op Gecommitteerde Raden, maar het stadhouderschap was gehandhaafd omdat de Staten soms wilden beschikken over een adellijke zwaargewicht. En dat konden zij, want de stadhouders kwamen steeds voort uit de huizen Oranje-Nassau of Nassau-Dietz.

Voor sommige zaken was samenwerking tussen de gewesten nodig. Samenwerking op 'supranationaal' niveau of, volgens de termen van de tijd, op het niveau van de 'generaliteit', op het gezamenlijke, gemeenschappelijke vlak. Hierheen was volgens de

Portret van een goeude familie bij de ruïne van de kapel van Heiloo (schilderij van Gerrit de Jongh, 1630). Te zien op de tentoonstelling 'Geloven in verdraagzaamheid? 1648: de Vrede van Munster' in het Museum Catharijneconvent in Utrecht. Meer hierover is te lezen in de Kleiokrant.

Concept voor de Staat van Oorlog van 1643. Dit stuk begeleidde de begroting van de verwachte kosten in het nieuwe krijgsseizoen: de Generale Petities. Het stuk begint met de opsomming van de kosten voor Gelderland: de ruiters van 300 man kostte 86.044 pond, 8 stuivers en 1 penning.

meeste 17e- en 18e-eeuwers geen soevereiniteit overgeheveld, maar slechts de uitoefening van bepaalde soevereine rechten.

Het ging daarbij aanvankelijk om drie terreinen. Uitgangspunt was de gezamenlijke defensie, met in het verlengde daarvan besluiten over oorlog en vrede. In de tweede plaats kwamen de financiën 'tot die gemeene deffentie ende tot het ghene de generaliteyt ghehouden sal weesen te draaghen' - dus voor militaire zaken en andere activiteiten van de generaliteit. En ten derde konden alleen gemeenschappelijk besluiten worden genomen over het toelaten van nieuwe bondgenoten - natuurlijk in direct verband met de oorlogvoering. Hieruit vloeide de leiding der buitenlandse betrekkingen voort.

In de eerste helft der 17e eeuw kwamen daarbij nog het bestuur van de veroverde buffers langs de zuidgrens - vandaar de benaming 'Generaliteitslanden' - en het oppergezag over de beide grote handelscompagnieën, de Verenigde Oost-Indische en de West-Indische Compagnie.

Binnen de generaliteit waren uit de Habsburgse tijd in ieder geval twee colleges blijven bestaan: de Staten-Generaal en de Raad van State. Rond 1600 ontstond tussen deze twee een duidelijke taakverdeling. De Staten-Generaal werden de beleidsbepalende instantie, de Raad van State het voorbereidende en uitvoerende orgaan. Dat betekende overigens niet dat de Raad helemaal geen zaken op eigen gezag kon beslissen.

Deze taakverdeling is goed waar te nemen bij de defensie, zowel bij de strijd te land als bij die ter zee. Het werd gebruik, dat de Staten-Generaal op beide terreinen de beleidslijnen uitzetten. De militair- of maritiem-technische uitvoering daarvan werd opgedragen aan deskundigen - de officieren te land en te water -, terwijl de administratieve taken eromheen naar andere specialisten gingen - naar de Raad van State voor de landoorlog, naar de Admiraliteiten voor de strijd ter zee.

Deze situatie was uniek in Europa. In de Republiek bepaalde niet, zoals elders, een vorst, die tegelijk militair en politicus was, het krijgsbeleid of regelde de financiering daarvan. Eerder dan elders gingen hier politiek en militair apparaat uit elkaar lopen. Een brede elite was, als lid van de Staten-Generaal, de beleidsmaker, de formele opperbevelhebber.

De generaliteit en de oorlogsfinanciën

Tijdens het bewind van Filips II was al in 1557 de onmogelijkheid ontstaan, om de troepen in de Nederlanden nog met Nederlands geld te betalen. Steeds grotere sommen gelds moesten uit Spanje komen, maar waren daar niet steeds beschikbaar wegens oorlogen elders. Toen de Opstand zich op Holland en Zeeland ging concentreren, stonden de Staten van beide gewesten voor de opgave, voor hun eenheden geld bij elkaar te brengen. Ook dat bleek een zware last, omdat beloften, door steden gedaan, dikwijls niet werden nagekomen.

De Unie van Utrecht legde in 1579 de basis voor één Staats leger, om politieke en administratieve redenen. Uitgangspunt was het idee om een volksmilitie in te voeren, op basis van een soort dienstplicht voor Nederlanders van 18 tot 60 jaar. Hier voelden echter noch regenten noch onderda-

nen voor: zo'n ongeïfend leger zou niet bestand zijn tegen de getrainde Spaanse tercio's. Dus werd weldra de voorkeur gegeven aan een beroepsleger, maar daarvoor moesten gelden beschikbaar komen. Men prefereerde dus financiële druk boven levering van eigen mankracht.

Dat wilde overigens niet zeggen, dat er geen Nederlanders dienst namen en het leger geheel uit buitenlanders was samengesteld. Nederlanders waren er zowel onder manschappen als officieren; onder de laatste was een relatief hoog percentage leden van de eigen adel te vinden. Bovendien werden nogal eens waardgelders - tijdelijk aangetrokken soldaten van tweede garnituur - onder de eigen bevolking gewonnen. En in enkele gevallen werden stedelijke schutterijen, samengesteld uit manlijke burgers uit de middenklassen en daarboven, ingezet om garnizoensplaatsen te bewaken zodat de garnizoenssoldaten het leger te velde konden versterken. Maar zowel waardgelders als schutters bleven ver van het krijgstoneel.

Voor de financiering van de oorlogvoering hadden de Staten-Generaal weldra eigen inkomstenbronnen. Zij konden beschikken over gelden verworven uit de oorlog zelf, uit brand-schat en contributies en buitgelden bij voorbeeld, uit geconfisqueerde goederen en verlening van paspoorten, of uit binnenslands aangegane leningen en subsidies van buitenlandse machthebbers. Ook vloeiden naar hen opbrengsten van belastingen uit de Generaliteitslanden, of uit allerlei onroerende eigendommen en rechten daar.

Zij meenden aanvankelijk ook te kunnen bouwen op in alle gewesten gelijkmatig geïnde belastingen, zoals de Utrechtse Unie voorschreef - maar daarvan bleek de heffing vrijwel onuitvoerbaar. De voornaamste uitzondering hierop waren de konvooi- en licentgelden. Dat waren gelden die oorspronkelijk binnenkwamen als betaling voor een 'licent', een machtiging voor het drijven van handel op de vijand, of voor konvooiering van vissers- en handelsschepen. Daaruit ontwikkelde zich geleidelijk een stelsel van in- en uitvoerrechten, die werden geheven langs alle grenzen, ook de oostelijke landsgrenzen. Een stelsel dat zich kenmerkte door één in alle gewesten geldend tarief en dat drukte op allerhande handelsgoederen.

De meeste gelden die uit al deze bronnen binnenkwamen verdwenen inderdaad in de kas van de Staten-Generaal. Niet alles echter: de inkomsten uit konvoien en licenten bijvoorbeeld kwamen de Admiraliteiten ten goede en vloeiden direct af naar de kassen van de ontvangers van die colleges. De resterende generaliteitsinkomsten waren echter voor de peperdure oorlogvoering veel te weinig.

De generaliteit stond er financieel niet wezenlijk anders voor dan de Habsburgse landsheren voorheen. Ook die waren genoodzaakt om naast door henzelf gefourneerde middelen een beroep te doen op bijdragen van hun onderdanen. De generaliteit bouwde voor het verwerven van haar meeste inkomsten dan ook voort op oude methoden.

Verwant aan de bede, die destijds door Karel V en Filips II aan de Statencolleges werd gevraagd, was de 'generale petitie' waarmee nu de generaliteit naar buiten trad. Een stuk dat binnen de Raad van State werd opgesteld, dat vervolgens door de Raad *en corps* rond de jaarwisseling aan de Staten-Generaal werd aangeboden, en door dezen aan de soevereine Statenvergaderingen der provinciën ter goedkeuring en effectuering werd voorgelegd. Met deze wijze van doen

was de rolverdeling tussen de Staten-Generaal en de Raad weer duidelijk zichtbaar.

In de generale petitie deed de generaliteit de gewesten twee verschillende verzoeken: enerzijds om omvangrijke bijdragen voor de gemeenschappelijke oorlogsverplichting, anderzijds om toestemming tot heffing van belastingen of voorzetting van inning van rechten die namens de generaliteit al langer werden opgelegd - zoals de konvoien en licenten - of van de brandschat. De oorlogskosten waren op hun beurt onderverdeeld in vaste, jaarlijks terugkerende posten voor betaling van troepen, en extra verzoeken, nu eens voor versterking der vestingen en dan weer voor de vloot of, in een derde geval, voor gieten van nieuw geschut. Uitgebreide cijferreeksen ter onderbouwing van de verzoeken kwamen in het stuk niet voor, ten hoogste werden beoogde eindbedragen opgenomen.

Omdat de diverse gewesten in draagkracht nogal van elkaar verschilden, werden zij niet alle even zwaar aangeslagen. De Republiek handhaafde het reeds bestaande quotenstelsel: een procentuele verdeling van de gevraagde bedragen over de gewesten, die in 1616 min of meer haar definitieve vorm kreeg. Holland werd daarin aan-

geslagen voor bijna 58% van het totaalbedrag, Overijssel als laagst belaste voor ruim 3%. Binnen Holland droeg het Zuiderkwartier 79,5% bij en het Noorderkwartier 20,5. Amsterdam alleen betaalde van de gewestelijke quote al 14%, Leiden 8. Jaarlijks, vóór 1 mei, moest ieder gewest zijn schriftelijke instemming met zijn quote, zijn 'consent', geven. Als de zeven consenten binnen waren was de petitie aangenomen en kon met de inning der gelden worden begonnen.

De provinciale verschillen in draagkracht maakten het intussen onmogelijk, om iedere legercompagnie administratief precies bij één gewest onder te brengen. Heel wat legeronderdelen moesten dan ook verdeeld worden over diverse gewesten - waar zij overigens meestal niet waren gelegerd. Deze administratieve verdeling ten gevolge van de quote noemde men de 'repartitie'. Deze werd vastgelegd in een vaste 'staat van oorlog', waarin viel te lezen, voor welke onderdelen ieder afzonderlijk gewest financieel verantwoordelijk was.

De staat van oorlog werd steeds aan de generale petitie toegevoegd. Op grond hiervan diende het betreffende gewest, soeverein en dus verantwoordelijk als het was, de onder hem vallende een-

'Romantisch' beeld van het krijgsbedrijf op een schilderij van Palamedesz Palamedesz (1607-1638), te zien op de tentoonstelling 'Beelden van een strijd. Oorlog en kunst voor de Vrede van Munster, 1621-1648' in het Stedelijk Museum het Prinsenhof in Delft. Zie daarvoor de Kleiokrant. (Foto Tom Haartsen)

heden - de 'gerepartiëerde troepen' - rechtstreeks te betalen. Dat was de kortste lijn - waarvoor ook al door de Habsburgers was gekozen. Hiernaast bestond nog een klein percentage meest incidenteel geworven of door buitenlandse machten ter beschikking gestelde legeronderdelen, de 'niet-gerepartiëerde troepen'. Deze werden direct betaald uit de kas van de generaliteit. Ook na de Vrede van Munster bleef dit systeem bestaan.

De financiële druk van de oorlog op de gewesten

Hiermee was overigens niet gegarandeerd, dat het consenteren steeds zonder gewestelijk gebrom verliep, of dat de provinciën vervolgens hun verplichtingen tijdig nakwamen. Consenteren van de quote was immers één ding, maar het op tafel brengen van de toegezegde gelden een ander. Ieder gewest bepaalde zelf, op welke manier het de gelden bijeen zou brengen. In de praktijk bleken de gehanteerde middelen inhoudelijk zeer verwant, slechts in hun uitwerking van elkaar verschillend. Primair werd gebruik gemaakt van drie soorten belastingen, te zamen de 'gemene middelen' van het gewest genoemd: de imposten; de reële en personele belastingen op afzonderlijke vermogensobjecten of personen; en vrijwillige dan wel gedwongen leningen. Deze belastingen werden in de verschillende steden en plattelandsdistricten geheven op bevel of na toestemming van de provinciale Staten, die de opbrengsten verdeelden tussen gewestelijke en generaliteitsdoeleinden.

De imposten waren verbruiksbelastingen op consumptiegoederen en diensten. Daarbinnen viel een grote verscheidenheid aan heffingen, soms slechts voorkomend in één gewest, andere overal maar meestal met onderling sterk verschillende tarieven. Om hoe verscheiden heffingen het ging, toont ons een overzicht dat Zeeland in 1627 bij de Staten-Generaal indiende om, zoals ook andere gewesten wel deden, te bewijzen dat het niet aan hogere eisen van de generaliteit kon voldoen en dus een lagere quote voor zich verlangde. Geheven werden, schreven de Zeeuwen, heffingen op wijn en brandewijn, op bieren, ook apart bij de tapper, op 'het gemaal' - dat wil zeggen op gemalen voedsel - , op zout, azijn

en zeep, op wollen en andere soorten lakens, voorts het 'bestiael' - accijns op geslacht vee - , een veertigste penning ofwel 2,5% op onroerend goed, heffingen op witzout, wagens, hoornbeesten en bezaaide landen, de rondemaat - voor het meten van vaten - , accijnzen op zoute haring en andere gezouten vis, op paarden, benevens een recht op het kleinzegel - een betaling voor overheidsacten die met het kleinzegel waren gezegeld.¹

Voor dit soort indirecte belastingen betaalden, dat is duidelijk, arm en rijk dezelfde bedragen bovenop de prijs der goederen - reden voor sommige auteurs om hierin uitbuiting van de lagere klassen te zien, en voor anderen om er een loonopdrijvende werking van te verwachten. Redeneringen die echter recentelijk zijn ontkracht. Bovendien hielden vooral lokale overheden zeer goed in de gaten, in welke mate door de Staten voorgestelde of opgelegde heffingen voor hun onderdanen nog acceptabel waren. Omdat geld voor de oorlogvoering noodzakelijk was, zo verklaarden de magistraten van Haarlem in 1600, was verhoging van de accijnzen niet onbillijk. Maar voor opdrijven van de turfaccijns voelden zij niets: dat was '*te lastich (= zwaar) voor den schamelen gemeente (...) overmits den zelve turf zeer bezwaert es*'. Verhoging van accijns op wijn, de drank van de gegoeden, konden zij wel accepteren. Toch moesten zij zich een maand later neerleggen bij de verhoging op de turf.²

Tot de tweede categorie werden primair de reële belastingen op onroerende goederen gerekend, inclusief zakelijke rechten, en op waardepapieren. Het waren de objecten die belast werden, niet de eigenaar ervan - ook al moest die natuurlijk wel betalen. De meest voorkomende belasting van deze soort was de verponding, die permanent op alle gronden en huizen werd geheven. Verder waren er de personele heffingen die drukten op allerlei meetbare kenmerken van individuele welstand, kenmerken waarvan sommige in de loop der tijden verdwenen terwijl andere verschenen. Hier ging het om kohierbelastingen. Alle belastingplichtigen werden af en toe in een kohier - een volgens adressen opgezet boekwerk - genoteerd met vermelding van hun getaxeerde vermogen. Op basis daarvan konden belastingen

met verschillende tarieven of slechts enkele te belasten objecten worden geheven: een duizendste (0,1%) of een vijfhonderdste penning (0,2%) op het hele vermogen bijvoorbeeld, of een haardstedegeld van een honderdste penning (1%).

In principe werd alleen naar dit soort belastingen gegrepen in tijden van oplopende spanning, zoals na de beëindiging van het Twaalfjarig Bestand, toen extra legergelden nodig waren, of rond het rampjaar 1672. Dit waren extraordinaris middelen waarmee dus een buitengewone last werd gedragen. Bijna onnodig te zeggen, dat menigeen niet aan deze belastingen meebetaalde omdat hij de vermogensgrens niet haalde. Wie daaronder bleven werden niet in het kohier opgenomen, dan wel werd, zoals in Zwolle, hun naam vermeld met erbij een P van *Pauper* of p.D. van *pro Deo*.

Maar zelfs met accijnzen en kohierbelastingen samen kon soms nog niet worden volstaan. In zulke gevallen besloten de Staten tot het uitschrijven van leningen. Leningen die, als ze op vrijwillige basis niet konden worden voltekend, gedwongen werden opgelegd. Vanaf de late 16e eeuw daalde het rentepercentage daarop aanzienlijk. Bedroeg het in Holland in 1585 13%, in 1597 nog 9 en in 1599 8,3, in 1611 was het al gezakt naar 6,25, in 1640 naar 5, in 1655 naar 4.

Opmerkelijk is, dat desondanks meer werd geleend. De staatsschuld van het gewest Holland ging golvend omhoog: van 22,5 miljoen gulden in 1620 naar 125 miljoen in 1648, om in 1700 aan te komen bij 193 miljoen en via 350 miljoen in 1750 te stijgen naar 400 miljoen in 1795. In de latere jaren van de Tachtigjarige Oorlog liep het Hollandse tekort op met 1,8 miljoen gulden per jaar.

Desondanks hadden veel beleggers vertrouwen in de Hollandse kredietwaardigheid. Een vertrouwen dat werd onderbouwd door de welvaart in het gewest, door het hoge bevolkingstal dat een zekere belastingopbrengst garandeerde, en door de steeds weer door het gewest aangegane verplichting om te voldoen aan zijn quote.

Geleidelijk zou, zo blijkt, een steeds groter deel van de Hollandse inkomsten komen uit heffingen op vermogen, niet uit accijnzen. Die heffingen gingen steeds minder drukken op roerende goederen, en steeds meer op

De overgave van Hulst op 16 juli 1645, geschilderd door Hendrick de Meyer. Te zien op de tentoonstelling in het Prinsenhof. (Foto Tom Haartsen).

onroerende, op ambten en op effecten. In de oostelijke gewesten lag het accent meer op onroerend goed, in de westelijke verschoof het naar waardepapieren.

Veel geld moest er jaarlijks komen voor de tractementen der hoge officieren die apart op de staat van oorlog vermeld stonden, voor de soldijen der soldaten die als totaalpost bij de naam van de kapitein - de comptabele van de compagnie - waren opgenomen, voor voeding en kleding, voor wapens en munitie.

Nadat de staat van oorlog was goedgekeurd en een betalingsordonnantie van de Raad van State was binnengekomen, zonden de colleges van Gecommitteerde Raden soldij-ordonnanties aan de ontvangers van hun gewest. Die moesten de daarin genoemde bedragen aan de kapiteins op hun repartitie uitbetalen en daarvan verantwoording afleggen aan de Raad van State.

Particuliere ondernemers en de oorlogsfinanciering

Echter, meestal hadden de ontvangers het benodigde geld niet in kas, terwijl toch op tijd moest worden betaald om muiterijen of andere oor-

logsellende te voorkomen. Dus gingen de kapiteins dan contracten voor betaling aan met een particuliere ondernemer, een 'solliciteur-militair'. Deze verstreekte de kapitein ten behoeve van soldijbetaling tijdig een rentedragende lening. In Holland werd de daarvoor toegestane rente in 1676 gefixeerd op 6,95%, waarna zij zich ontwikkelde via 5,2% in 1681, via 5,6% in 1711 en 5,2% in 1748, naar 3,5% rond 1795. Dikwijls kwamen hier nog leningen voor de aanschaf van materieel bij. De kapitein zorgde voor terugbetaling van het kapitaal via het kantoor van de provincie, en regelde zelf de verzilvering van het rentebedrag - dat hij dikwijls uitspaarde door vacatures in de compagnie niet te vervullen. Ook op deze manier durfden particulieren dus financiële risico's te nemen. En de staat, van zijn kant, hield deze werkwijze met privé-ondernemers in stand omdat die uiteindelijk goedkoper bleek dan een eigen, gespecialiseerd ambtenarenapparaat. Wél plaatste hij de particuliere solliciteurs geleidelijk in een bureaucratisch keurslijf door hen aan steeds strengere controlebepalingen te onderwerpen.

Toch waren daarmee de financiële problemen niet van de baan. De staat van

de vroeg-moderne tijd, ook de Nederlandse, kenmerkte zich onder andere door grote achterstanden in betaling aan mensen die diensten verleenden of leveranties hadden gedaan. Ook bij militaire betalingen waren zulke mensen dikwijls de sluitpost.

Vooraf rond 1640 liepen de problemen hoog op. Schulden werden op schulden gestapeld. Zelfs was er toen grote achterstand in betaling van krijgsvolk, die ook niet meer door de solliciteurs kon worden opgevangen. Werkbazen wilden alleen nog tegen vooruitbetaling arbeid voor het leger verrichten, leden van de Staten-Generaal werden geconfronteerd met '*het daeghlijcx naloopen, gecryt, ende gekerm der wercklieden*'.³ Leveranciers van levensmiddelen voor de soldaten in de garnizoenssteden waren zoveel geld ten achter dat rellen dreigden. Schippers, die met hun schuiten troepen over de binnenwateren hadden vervoerd, liepen leden van de Raad van State achterna met vragen om geld.

Het commentaar van de secretaris van de Raad, Maurits Huygens, op de acties der schippers kon eigenlijk voor al deze mensen gelden: er moest betaald worden '*alsoo bij gebreke van betalinge (...) te verwachten staet, dat sy voortaan*

- ★ Nederlandse frontiersteden
 ■ Spaanse garnizoenen

N = Noord-Nederlands
 S = Spaans

onwillich sullen syn om het lant te dienen'.⁴

Volgens menigeen lag toen de remedie op korte termijn in inkrimping van het leger. Daarop werd dan ook vanaf 1640 door Holland een steeds zwaardere nadruk gelegd, en kwamen al in 1643 van de kant van de Raad van State de eerste voorstellen, die in de toekomst zouden leiden tot verandering in het consentsysteem. En op de langere duur zou alleen het sluiten van vrede werkelijk soulaas bieden.

Slot

Al deze financiële kanten van de oorlogvoering laten zien, dat de last van de strijd overal door de inwoners aan den lijve werd ondervonden. De belastingdruk was zwaar. In het materiële zwakke Overijssel hoofdelijk zelfs zwaarder dan in Holland. Zwaarder ook dan de druk op de Generaliteitslanden, die niet onredelijk en bovenmate belast blijken te zijn geweest.

In het rijke Holland verdubbelde zich tussen 1600 en 1650 de druk: voor een gezin, waar vier mensen afhankelijk waren van de kostwinnaar nam zij toe van 8 naar 16%.

In de Generaliteitslanden liepen de opbrengsten van de belastingen, die de Staten-Generaal er inden tussen 1639 en 1648 op van f855.150 naar f1.023.757 - een stijging van circa 20% binnen tien jaar dus; daarbinnen steeg het aandeel van Staats-Brabant in deze jaren van 73% naar 76%.

Die druk lag bovendien niet uitsluitend of overwegend op de schouders van de armsten in de samenleving. Zelfs tonen de gegevens betreffende de reële en personele belastingen en die inzake leningen aan, dat zij in een toenemende mate op de hogere bevolkingsgroepen kwam te rusten. Maar de niet of nauwelijks betaalde leveranciers waren slechter af. Zij immers kenden een dubbele last omdat zij tegelijk belastingbetalers waren. Die dubbele last drukte ook op de inwoners van de oostelijke en zuidelijke grensgebieden. Die droegen zonder meer de extra ellende van de juist in hun streken voortdurende oorlogvoering. Een ellende van materiële en immateriële aard. Daarvan geeft ons Cornelis Beuckelaer, de legerpredikant van Frederik Hendrik, wel een bijzonder scherp beeld. Tijdens het beleg van Hulst in 1645 waren vrou-

Noord-Nederlandse frontiersteden en Spaanse garnizoenen. (Kaartje uit S. Groenveld, 'T'is ghenoech, oorloghsmanen. De Vrede van Munster: de afsluiting van de Tachtigjarige Oorlog'.)

wen en kinderen uit het dorp Seldenroode naar het kerkhof gevlucht, maar de kerk durfden zij niet in, 'vreessende (ghelijck sy seyden) dat de Fransoyen (de bondgenoot) soudén komen en verbranden de kercke (...). Doen hebben sy verstaende uit eenighe dat ick predicant was, (...) my gheloof, ende zijn alle als lammeren na de kercke ghegaen (...). Ick en kan niet uytspreeken hoe die vrouwen my doen ghesmeect en omringht hebben, mijn handen ghekust, en met tranen nat ghemaect hebben: mijn herte brack, mijn tranen braken my uyt'.⁵

Juist deze beschrijving brengt ons terug bij de uitspaken van L.J. Rogier uit 1948. Die liet zich wel erg gemakkelijk leiden door de welgedane Hollanders die hij zag op menig 17e-eeuws portret. Maar die maakten niet de volledige Staatse bevolking uit. En zelfs zij ondervonden de narigheid van de oorlog, zij het vooral indirect, met name financieel. Maar anderen, die meestal niet zijn uitgeschilderd, leden beslist in hevige mate. Het onderzoek naar hen moet thans nog vrijwel worden begonnen. Voor hen gold, stellig, in even sterke mate als voor Rogiers tijdgenoten, dat vrede - de Munsterse - en bevrijding - niet van overheersing maar van oorlogsellende - één geheel vormden.

Noten

1. Algemeen Rijksarchief, Staten-Generaal, inv. nr. 4950, Lias Lopende 1627, 22 maart en 19 mei: Staten van Zeeland aan Staten-Generaal.
2. Gemeentearchief Haarlem, Stadsarchief, kast 3/4-8, Vroedschapsresoluties, 228vo-229 en 233vo-234vo (28 oktober en 17 november 1600).
3. L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh in, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden*. 7 Dln. ('s-Gravenhage 1669-1672) II, 657, 811 en 869 (generale petities 1640, 1641 en 1642).
4. ARA, Staten-Generaal, inv. nr. 4975", Lias Lopende 1640, 3 april: Raad van State aan Staten-Generaal.
5. C. Beuckelaer, *Schrick van Vlaenderen en Brabant, (...) aenghedaden door Sijn Hoocheyt Frederick Hendrick, Prince van Oranien*. Middelburg 1645 (Pamflet Knuttel 5210).

Algemeen voor de feiten:

S. Groenveld e.a., *De kogel door de kerk? De Opstand tegen Filips II, 1559-1609* (Zutphen 1991[3]), S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg, *De bruid in de schuit. De consolidatie van de Republiek, 1609-1650* (Zutphen 1985), S. Groenveld, "T'is ghe-noegh, oorlogsmannen", *De Vrede van Munster: de afsluiting van de Tachtigjarige Oorlog* ('s-Gravenhage 1997).

Voor de instellingen algemeen en de generaliteit:

R. Fruin en H.T. Colenbrander, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* ('s-Gravenhage 1922[2]), S.J. Fockema Andreae, *De Nederlandse staat onder de Republiek* (Amsterdam 1969[3]), A.Th. van Deursen, 'De Raad van State en de Generaliteit (1590-1606)' in: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 19 (1963-1964) 1-48, dez., 'De Raad van State onder de Republiek van 1588-1795' in: *Raad van State 450 jaar* ('s-Gravenhage 1983) 47-91.

Inzake gewestelijke verhoudingen:

C.W. van der Pot, *Bestuurs- en Rechtsinstellingen der Nederlandse Provinciën* (Zwolle 1949), J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisaties in de periode 1544-1588* ('s-Gravenhage 1990), R. Reitsma, *Centrifugal and centripetal forces in the early Dutch Republic. The States of Overijssel 1566-1600* (Amsterdam 1982), S. Groenveld, "'Edele Mogende Heeren". De Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier als besogne van de Staten van Holland ten tijde van Frederik Hendrik' in: M. Bruggeman e.a. (ed.), *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A.Th. van Deursen* (Amsterdam 1996) 169-192.

Over het stadhouderschap:

H.H. Rowen, 'Neither Fish nor Fowl: The Stadholderate in the Dutch Republic' in: H.H. Rowen en A. Lossky, *Political Ideas and Institutions in the Dutch Republic* (Los Angeles 1985) 3-31, M. Prak, 'Republiek en vorst. De stadhouders en het staatsvormingsproces in de Noordelijke Nederlanden, 16e-18e eeuw' in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 16 (1989) 28-52.

Over militaire aangelegenheden:

J.W. Wijn, *Het krijgswezen in den tijd van Prins Maurits* (Utrecht 1934) 10, F.C.Spits, 'Unie en militie' in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg (ed.), *De Unie van Utrecht*.

Wording en werking van een verbond en een verbondsacte ('s-Gravenhage 1979) 184-198, A.Th. van Deursen, *Het kopergeld van de Gouden Eeuw* 4 Dln. (Assen, 1978-1980) III, 65-106, H.L. Zwitzer, *De milite van den staat. Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1991), M. van der Hoeven (ed.), *Exercise of Arms. Warfare in the Netherlands, 1568-1648*

(Leiden/New York/Keulen 1997), P. Knevel, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550-1700* (Hilversum 1994), S. Groenveld, "'Den Huijsman wordt er heel veremt". Gevolgen van de oorlogvoering voor de bevolking van Geertruidenberg en omgeving in 1593' in: *De Dongebode* 19 (1993) 54-85.

Over financiën:

F.H.M. Grapperhaus, *Convoyen en Licenten* (Zutphen/Deventer 1986). In de Generaliteitslanden: A.C.M. Kappelhof, *De belastingheffing in de Meierij van Den Bosch gedurende de generaliteitsperiode (1648-1730)* (Tilburg 1986). Voor de licenten aan de oostgrens: N.J. Tops, *Groll in de zeventiende en achttiende eeuw* (Gronlo 1992) 6-108, A.Th. van Deursen, 'Staat van oorlog en generale petitie in de jonge Republiek' in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) 91 (1976), 44-55, E.H.M. Dormans, *Het tekort* (Amsterdam 1991), P.J. Margry e.a. (ed.), *Van Camere vander Rekeningen tot Algemene Rekenkamer. Zes eeuwen Rekenkamer* ('s-Gravenhage 1989), J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* ('s-Gravenhage/ Maarssen 1988), N.J.M.P. Bos en R.C.J. van Maanen, *Fiscale bronnen: structuur en onderzoeksmogelijkheden* (Zutphen 1993), A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen* (Bussum 1969), D. Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen vóór 1672* (Schiedam 1950).

Betreffende de Vrede van Munster:

J.J. Poelhekke, *De Vrede van Munster* ('s-Gravenhage 1948), L.J. Rogier, 'De nationale zin van de Vrede van Munster' in: *De Gids* 111/3 (1948) 190-220, C. Harline, 'Mars Bruised: Images of War in the Dutch Republic, 1641-1648' in: *BMGN* 104 (1989) 184-208, S. Groenveld, 'Unie, Religie en Militie. Binnenlandse verhoudingen in de Republiek voor en na de Munsterse Vrede' in: *De zeventiende eeuw* 13 (1997) 67-88, J.Dane (ed.), *Vrede van Munster. Feit en verbeelding* (Zwolle 1998).